

ИЗУЧАВАНЕ НА ПРАВАТА НА ДЕЦАТА В НАЧАЛНА ОБРАЗОВАТЕЛНА СТЕПЕН

Снежана Василева

Начално училище „Никола Козлев“, гр. Лясковец

Резюме: Изучаването на правата на децата в начален етап на образование е важен и отговорен момент в тяхното обучение и възпитание. Младият човек не само се образова в училище, но се подготвя и за живота. Училищната среда е неговото малко моделно общество. В училище събираме деца от най-различни социални среди, с най-различна степен на социализация и личностно развитие. Нашата цел, като педагози, е да ги подкрепяме в изграждането им като личности с развито чувство на гражданство, усвоили нормите на поведение в обществото. Това води до задълбочено диагностициране и проследяване на личностното развитие на младите хора. „Правата на детето“ очертават образователна реалност, която открива професионални ресурси и предизвиква позитивно развитие в отношенията между училищните общности. Защото „правата на детето“ е поле, което не само поради естеството на самото обучение предполага равностойно участие на „актьорите“ в него, но и чрез своите послания регламентира равноценността на техните роли.

Keywords: competences, rights, obligations, responsibility, convention

Според Робърт Коулз „В началното училище може, както никога преди или след това, при дадени благоприятни семейни обстоятелства детето да се превръща в интензивно създание, заинтересовано да открие причините на този свят: как стават нещата, но също и как и защо той или тя трябва да се държи в дадената ситуация“. Това е възрастта, в която характерът се изгражда и укрепва.

Специалистите са единодушни, че главната цел на гражданското образование е да подпомага развитието и утвърждаването на младия човек като гражданин, който е автономна, свободна личност, способна да поема отговорност за себе си и за другите; познава и отстоява своите права, свободи и отговорности, съзнава духовното си единство с българския народ и с европейските народи; има осъзнати отношения с държавата и обществото; владее механизми за конструктивно социално участие и промяна.

Анализът на специализираната литература разкрива закономерност в началната училищна възраст. Чрез общуването се изграждат качества, харак-

терни за живота заедно, за живот и развитие чрез принадлежност към група – съдействие, съревнование, разбиране, съчувствие (Лакюрски, 1999).

По отношение на моралното развитие точно в тази възраст децата постепенно започват да осъзнават разширяващия се социален контекст, в който те живеят и се учат. В този период се появяват и значимите други, извън семейството, и чак тогава децата виждат последствията на своите действия в по-широк контекст. Така ние поставяме постепенно основата за по-адекватни морални съждения. Промените в нравствената сфера се състоят в развитие на моралните отношения и в нравствени постъпки, за които е характерно, че не се основават на достатъчно осмислени конкретни и системни знания, а на подражание на поведението. Децата повтарят оценките и нравствените понятия, но зад това познавателно отношение не се крие емоционален еквивалент или критическо съждение. Отношенията са по-ярки, колкото по-близки са до жизнения опит на децата.

Структурата на стандартите за учебно съдържание, които са иманентна част от всяка учебна програма по отделните учебни предмети, обединява по-конкретни знания, умения и компетентности, свързани с логиката на отделния учебен предмет, а също така и по-глобални и ключови общоучебни умения и компетентности, които имат многофункционален характер. Разглеждането на понятийния апарат: *компетенции, права, задължения, отговорности, конвенция*, дава възможност за представяне на уменията на децата за активно участие в реалния живот.

В литературата въпросът за същността на *компетентностите* и степента им на съдържателна обвързаност с общоучебните умения е доста дискуссионен. Различни автори и специалисти влагат различно съдържание в понятието, търсят неговата съотносителност към понятието „общоучебни умения“, като акцентират върху различни страни на тяхното проявление. Понятието „компетентност“ насочва директно към интеракции: учител–ученик; ученик–ученик; родител–учител; родител–ученик, за да се промени философията на образователния процес и се постигне съдържателна промяна в резултатите от него.

Разсъждавайки върху същността на понятието „компетентност“ в контекста на образователната реалност, Г. Скоробогатова твърди: „Образованието в своята качествена характеристика не е само процес или система, но още и резултат от усвояването от личността на всички ценности, които се раждат в процеса на образователната дейност и които са така важни за интелектуалното, нравственото, икономическото състояние както на самата личност, така и на държавата, обществото, цялата цивилизация. И ето този резултат от усвояването на знания от учениците ще се определя според нас като компетентност“.

Особено предимство на компетентността е нейната способност да бъде „преносима“ и прилагана в различни варианти и конфигурации от събития и действия. Познавайки се на определението за „трансверсалната компетент-

ност“ (преносимата компетентност) на Bernard Rey, Яна Мерджанова определя съществуването на двата нейни аспекта в „Мултисензорният принцип в обучението и в живота“ (Мерджанова, 2005) – като функция и като интенция, и насочва вниманието върху необходимостта от нейното развитие. „Компетенцията – интенция като гледна точка, като подход, като маниер, като стил – тя може и трябва да се формира педагогически и да се пренася през възможностите и дейностите.“ Така тя систематизира и класифицира няколко нейни типа трансверсални компетентности, обединявайки ги в четири основни групи:

1. Автономност и отговорност.
2. Коммуникационна компетентност.
3. Организационна и методическа компетентност.
4. Когнитивна компетентност за обработка на информация.

Става ясно, че *компетентността* е по-широка смислова конфигурация, която интегрира знания, разнорангови умения, ценностни ориентации, интелектуални способности и рефлексивни механизми за отреагиране и промяна в разнообразни познавателни, житейски и практически ситуации. Компетентността прави ученика способен да се реализира пълноценно, боравейки с набора от съществуващите знания, умения и способности.

Правата на човека са неотменна част от самата демокрация. В периода на израстване младите хора следва да научат видовете права – граждански, политически, социални, да осъзнаят какво стои зад всяко от тях и как на практика да се защитават тези права.

Като процес и като резултат, правното възпитание обхваща изключително важни аспекти на формиране на личността – осъзнаване на „Аз“-а, осъзнаване на своето място сред другите, на собствените права и задължения. Следователно осъществяването на правното възпитание е немислимо без правната грамотност, а това е минимумът от правни знания, свързани с фундаментите на държавата, обществото и личността. Не е достатъчно само добре да се знаят правните принципи и норми, считат специалистите. Юридическата практика показва, че познаването на правните норми още не осигурява тяхното правилно изпълнение в живота – дори може да се окаже условие, благоприятстващо по-умелото извършване на правонарушения и даже на тежки престъпления (Бижков, 1999).

Известно е, че учениците от началните класове придобиват многостранен стихийен опит от различни области на човешкото познание и социалните взаимоотношения. В последните години важен фактор в това отношение са телевизията, печатни издания, електронни игри, интернет. Несъмнено много повече и по-рано отпреди децата възприемат и правна информация. Значение има и системата на гражданското образование, което засяга проблема на правата и отговорностите на човешките индивиди от ранна възраст.

Нарастването на противообществените прояви на непълнолетни и пълнолетни, на престъпността, чиито жертви често са деца, на информацията за действията и съдбата на корумпирани и нелоялни граждани несъмнено провокира детското любопитство и изостря интереса към въпроси, свързани с правата на децата. Расте и загрижеността на голяма част от родителите децата им да притежават знания и поведение, съответстващи на моралните и правните норми.

Освен права децата имат и задължения към родителите или към хората, които се грижат за тях. Възрастните носят отговорност за отглеждане и възпитание на децата, които би следвало да зачитат мнението им и да ги уважават. Също много важно е учениците да считат училището за свой втори дом, в който те имат права, но носят и отговорности. В България образованието е задължително до VIII клас, а посещаването на училище е право и задължение. И не на последно място е зачитането на правата на другите хора. Както децата, така и другите хора имат права, затова е нужно уважение и спазване.

В началното училище образованието в демократично гражданство се основава на *Конвенцията за защита на правата на детето*¹⁾; образователните стандарти (Държавните образователни изисквания и учебните програми I–IV клас); ролята на извънучилищните организации и не на последно място приложението в учебния процес, ролята на учителя в този процес, както и ролята на семейството са изключително важни.

Специалисти дават следното определение на най-общо равнище: „Образование за демократично гражданство е процес на началното развитие и подготовка на младия човек за социални изяви, диалог и сътрудничество на основата на зачитането на човешките права, на изградената лична морална позиция и на познаването и спазването на законите на нашата държава и механизмите и принципите на българската демокрация“²⁾.

Оттук може да се определи целта на изучаване на правата на детето в начален етап, а именно въвеждане на детето в организирания социален свят, изграждане на нагласи за живот и действие в този свят, разширяване на социалния му хоризонт и спомагане за прекриването на бариерата, отделяща неговите малки „Аз“ и „свят“ от света на другите.

Правата на детето, и по-точно гражданското образование, са широко засъщствени в учебните програми в начален етап. Като отделен предмет не е отделено, може да се открие във всички съществуващи. Децата се запознават с правата и задълженията си още в първи клас, там те правят първите стъпки в своето правно огранотвяване. В следващите класове знанията им се развиват и се превръщат в умения за откриване и прилагане на правата на детето, залегнали в Конвенцията.

Конструирането на учебното съдържание по учебните предмети „Човекът и обществото“ и „Човекът и природата“, „Роден край“ и „Час на класа“ про-

дължава да следва линията на надграждане и прецизиране на основните знания, умения и отношения, свързани с основните информационни ядра: „Роден край“; „Човекът и неговата среда“; „Национално и културно наследство“; „България – част от света“; „Аз и моят свят“; „Аз съм гражданин на моята държава“; „Аз и светът на възрастните“; „Източници на знания“.

Целта на обучението по *правата на детето* в часовете е да се задоволи потребността на детето да учи и да се ориентира в заобикалящата го природна среда и да продължи цялостното развитие на личността на ученика чрез (Василева, 2001, 2004):

- развиване на интелектуалните му способности да мисли концептуално, логически, творчески и да взема решения, необходими за живота в бързо променящо се високотехнологично общество;

- развитие на уменията му за комуникация чрез използване на вербални, писмени, таблични, символни и графични форми на представяне на информация;

- формиране на отношения към природата – интерес, непредубеденост, критичност, любознателност, търсене на доказателства;

- формиране на познавателни и практически умения – избор, разпознаване, сравнение, измерване, дефиниране, използване на достъпни източници на информация, групиране на избрана основа, поставяне на проблеми, отчитане на опитни резултати, извеждане на заключения;

- да помогне на учениците да научат повече и да изградят позитивен, реалистичен образ за себе си и за мястото си в семейството и обществото.

Държавните образователни изисквания конкретизират нивото на познание в областта *Гражданско образование* в края на IV клас, където ученикът трябва да:

- познава достойнството и равните, неотменни права на човека;

- познава значението на семейството и рода; различава училището като институция и общност; познава различни форми на училищния живот и определя мястото си във взаимоотношенията между тях;

- описва родното селище и родния край и различава столицата; изгражда чувство на увереност и умение за общуване;

- разпознава националните символи – герб, знаме, химн; различава основните държавни институции – Народно събрание, правителство, президент; познава и описва официалните празници в Република България;

- разбира понятието „гражданин на България“, познава основните права, свободи и отговорности; знае правата на детето и основни организации в тяхна подкрепа;

- определя своята гражданска идентичност, като описва и дава примери за значими национални културни достижения;

- умее да защитава правата си, без да нарушава правата на другите;

- различава мястото на България в съвременна Европа;

- разграничава Балканския полуостров като част от Европа и обяснява неговите природни и културни особености;
- познава мястото на Европа в света;
- различава основните видове собственост;
- описва професии, длъжности и отношения между тях;
- разбира ролята на съвременния пазар и значението на парите;
- може да разпределя семейни доходи и да планира личен бюджет;
- познава правилата за безопасност на движение и умее да ги спазва;
- знае как да постъпва и към кого да се обърне при нужда в опасни за живота и здравето ситуации (бедствия, аварии, инциденти);
- изгражда начални умения за справяне в критични ситуации и конфликти.^{3) 4) 5)}

Изводите, които ви предоставям, са следствие от наблюденията, които направихме чрез теоретични постановки и компютърни имитационни модели и можем да ги опишем по следния начин:

„Сложните и динамични характеристики на съвременното общество и тенденциите в неговото развитие изискват изучаването на правата на детето да стане възможно рано. Системата на гражданско образование в началните класове може и трябва да се обогати с определен обем от правни знания, чиито цели, обем и методика на възприемане и усвояване да получат своето психолого-педагогическо обосноваване“ (Василева, 2003).

Това, което установихме, може да се опише по следния начин:

Работейки по учебните програми и Държавните образователни изисквания за начален етап на образователна степен, учениците придобиват много добри познавателни компетенции в областта на правата на детето.⁶⁾

Има необходимост от по-задълбочена работа в урочната и извънурочната дейност върху задълженията на учениците в училище, въкъщи и в обществото.

Необходимо е да се използват различни интерактивни процедури и техники за практическо приложение на компетенциите в областта на правата на детето.

Да се набляга върху силните страни на личността на учениците. Стремехът ни е всички да участват, да се чувстват равни, непрекъснато да търсим положителните, силните страни на всяко дете.

За голяма част от децата училищният свят е първото място, където те възприемат отговорност в рамките на групата. Стъпка по стъпка с различните съвместни дейности, със споделянията, с търсенето и получаването на информация за детето и за постъпките му, е необходимо да му помогнем да изгражда отговорността си, да укрепва способността си за морални съждения.

Необходимо е утвърждаване на равнопоставеност в групата, като даваме възможности за изразяването и споделянето на чувства, преживявания и мнени-

ния, както и поощряване на стремежите за взаимно разбиране, помощ и възприемане.

Всички придобити познания до момента ще бъдат стъпка напред в израстването на децата в достойни граждани на нашата родина. Придобитите умения ще им помогнат по-добре да разберат и навлязат в трудния свят на възрастните и да направя обществото по-толерантно, света – по-добър и по-щастлив.

Личностното израстване на детето е дълъг и труден процес. В началната училищна степен се поставят основите на това израстване. Основно средство за това е посилното и практическо изучаване от учениците на техните права и отговорности (Люблинска, 1978).

В заключение искаме да споделим, че изучаването на правата на детето в начален етап на образователна степен е сложен и динамичен процес, но необходимостта от тяхното изучаване е важен за личностното развитие на детето процес, който продължава и в следващите етапи на образователна степен.

Децата могат да открият своето място в обществото, което ги заобикаля, могат да защитават своята гражданска позиция и да се научат да мислят свободно, да търсят начин за споделяне на своето мнение с останалите, да се научат да поемат отговорности и да изискват носенето на отговорност от другите.

Необходимо е и да се отбележи, че най-постижими в практически план са знанията за съществуването на правов ред, закони и необходимостта от тяхното спазване; знанията за съществуването на права на човека и в частност на детето; знания за съпътстващите ги задължения и отговорности; началните умения за позоваване на Конституцията, Конвенцията и други важни документи; умението за зачитане на правата на другите. Осъществяването на програмата за изучаване на правата на детето в начална училищна възраст показва, че овладяването на началната правна грамотност се извършва в единство с процесите на гражданското образование.

БЕЛЕЖКИ

1. „Конвенция на ООН за защита на правата на детето“. (1991). – ДВ, бр. 55.
2. Вълчев, Р. (1990). Образование за демократично гражданство. Книга за учителя – начален курс. София: Център „Отворено образование“.
3. Учебни програми за втори клас. (2002). София: „Просвета“.
4. Учебни програми за трети клас. (2003). София: „Просвета“.
5. Учебни програми за четвърти клас. (2004). София: „Просвета“.
6. Наредба № 2 за учебно съдържание. Приложение №4 към чл.4, т.4. Държавни образователни изисквания за учебно съдържание.

ЛИТЕРАТУРА

- Бижков, Г. (1999). *Педагогическа диагностика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Василева, Б. & Петрова, В. и колектив. (2003). *Овластяване на начална правна грамотност*. Стара Загора: ИК „Кота“.
- Василева, Е. (2001, 2004). *Урокът в началното училище*. София: „Свят“.
- Лакюрски, А. (1999). *Математико-статистически методи в психолого-педагогическите изследвания*. София: „Софттрейд“.
- Люблинска, А. (1978). *Детска психология*. София: „Наука и изкуство“.
- Мерджанова, Я. (2005). *Мултисензорният принцип в обучението и в живота*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“.

STUDYING CHILDREN'S RIGHTS BASIC EDUCATION

Abstract. The study of children's rights in initial education is an important and responsible point in their education and upbringing. The young man not only educate the school, but is preparing for life. The school environment is its small model society. In school children gather from various social backgrounds, with different levels of socialization and personal development. Our goal as educators is to support them in their development as individuals with a sense of citizenship, learned the rules of behavior in society. This leads to further diagnose and monitor the personal development of young people. „Rights of the Child“ outlines educational reality that finds professional resources and causes a positive development in relations between school communities. Because „children's rights“ is a field that not only the nature of the training involves equal participation of the “actors” in it, but also by their messages regulates the equal value of their roles.

Snezhana Vasileva

✉ Primary School „Nikola Kozlev“
Lyaskovets, Bulgaria
e-mail: snejana_vasileva_@abv.bg